

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

ЗАХЕДІ ШАХАБ

УДК 726.2

**ЕВОЛЮЦІЯ АРХІТЕКТУРИ МЕЧЕТЕЙ ІРАНУ
(VII- XVIII ст.)**

18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському національному університеті будівництва і архітектури Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор архітектури, професор
Івашко Юлія Вадимівна,
Київський національний університет
будівництва і архітектури,
професор кафедри основ архітектури
та архітектурного проектування

Офіційні опоненти: доктор архітектури, доцент
Рибчинський Олег Валерійович,
Національний університет
«Львівська політехніка»,
доцент кафедри Архітектури та реставрації

кандидат архітектури, доцент
Гнатюк Лілія Романівна,
Навчально-науковий інститут аеропортів
Національного авіаційного університету
доцент кафедри дизайну інтер'єру

Захист роботи відбудеться «5» червня 2018 р. о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.056.02 у Київському національному університеті будівництва та архітектури за адресою: 03037, м. Київ, Повітрофлотський проспект, 31, ауд. 446.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського національного університету будівництва та архітектури за адресою: 03037, м. Київ, Повітрофлотський проспект, 31.

Автореферат розісланий «2» травня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. А. Лещенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. На території Ірану зосереджена велика культурна спадщина ісламської архітектури, охорона і збереження якої та нове будівництво здійснюється згідно державної законодавчої політики – відповідно Правилам про організацію, удосконалення і розвиток мечетей в країні (Постанова Кабінету Міністрів Ісламської республіки Іран № 22/4/1376 від 31 березня 1996 року). Стаття 3 цієї Постанови наказує Міністерству житлового будівництва і міського розвитку і Міністерству внутрішніх справ у відповідності до урбанізації міст передбачити приміщення для мечетей, місто чи Міністерство внутрішніх справ мають виділити під мечеті вільні ділянки землі. Стаття 5 висвітлює необхідність організації мечетей в університетах, містах, промислових, сільськогосподарських та промислових комплексах. Стаття 8 прив'язана збереженню культурної спадщини країни, збереженню і відновленню мечетей-об'єктів культурної спадщини. Зазначено, що в нових мечетях повинні дотримуватись правила будівництва Ірану. Збереження ісламської архітектурної спадщини Ірану і нове будівництво мечетей регламентоване Наказом Вищої ради з містобудування і архітектури Ірану № 30676/з10/300 від 22.09.2008 року та Наказом № 5361 від 20.01.2009 року, де сформульовані критерії розміщення і планування мечетей.

На території Ірану зосереджена велика культурна спадщина ісламської архітектури, охорона і збереження якої здійснюється згідно державних програм та законодавчої політики.

Нині залишаються не достатньо вивченими питання регіональних особливостей мечетей Ірану, це заважає реставрації і відтворенню втрачених елементів старовинних мечетей під час проведення ремонтно-реставраційних робіт.

Не повною мірою виявлено взаємозв'язки і взаємовплив між іранською архітектурною школою і рештою ісламських шкіл, що не дозволяє аргументовано довести особливу роль іранських архітектурно-будівельних традицій у становленні ісламських шкіл інших країн. Глибоке розуміння ознак своєрідності іранської ісламської архітектури, сформоване у спадкоємному зв'язку з доісламськими традиціями, буде сприяти збереженню цього наступництва у новозбудованих мечетях, які зазвичай зводяться за зразками мечетей інших країн.

Аналіз існуючих наукових джерел дозволив визначити ряд невирішених питань: а) не виявлено специфічну архітектурну періодизацію будівництва мечетей Ірану, відмінну від загальної історичної періодизації, з їх відповідною характеристикою; б) не розроблено методику дослідження архітектури мечетей Ірану з урахуванням чинників впливу і специфічними особливостями в процесі еволюції та в межах країни; в) не аргументовано, як позначився вплив історичних передумов і природно-кліматичних умов на концентрацію і конструктивно-образне рішення мечетей в межах країни; г) немає комплексного дослідження, яке б охоплювало основні композиційні і об'ємно-планувальні схеми мечетей Ірану, конструкції, будівельні матеріали і декор в процесі еволюції і притаманні їм

особливості; д) архітектура мечетей Ірану найчастіше розглядалася відокремлено від архітектури сусідніх мусульманських країн на відповідних періодах.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Тема дисертаційного дослідження пов'язана з низкою міжнародних пам'яткоохоронних і правових документів, серед яких: Венеційська хартія 1964 року, Паризька конвенція про захист всесвітньої і природної спадщини 1972 року, Гранадська конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи 1985 року, Вашингтонська міжнародна хартія з охорони історичних міст 1987 року, національні програми збереження історико-культурної спадщини, програма ЮНЕСКО з включення пам'яток Ірану до Списку всесвітньої історико-культурної спадщини (станом на 2017 рік включено 22 об'єкти). Тема дослідження також пов'язана з освітніми програмами в галузі пам'яткоохоронної та реставраційної діяльності Університету мистецтв м. Ісфаган.

Метою дослідження є висвітлення еволюції архітектури мечетей Ірану на основі аналізу джерельної бази, впливу історичних передумов та зовнішніх чинників, визначення основних планувальних, композиційних, конструктивних та декоративних особливостей мечетей Ірану і виявлення значення іранської архітектурної ісламської школи для формування архітектурних ісламських шкіл інших країн.

Завдання дослідження:

1) проаналізувати науково-теоретичні роботи та законодавчі акти з проблеми дослідження; виявити взаємозв'язок історичних періодів розвитку Ірану і архітектурних періодів будівництва мечетей; охарактеризувати основні періоди будівництва мечетей;

2) удосконалити методику дослідження архітектури мечетей Ірану і аргументувати вплив історичних передумов і природно-кліматичних умов на концентрацію і конструктивно-образне рішення мечетей в межах країни;

3) встановити і охарактеризувати основні композиційні і об'ємно - планувальні схеми мечетей Ірану в процесі розвитку, вирізнити їх найхарактерніші форми, уточнити хронологічні змінення типів у зв'язку з перебудовами мечетей;

4) дослідити генезис характерних конструкцій, будівельних матеріалів і форм елементів мечетей Ірану у взаємозв'язку з кліматичними умовами країни і факторами впливу доісламських будівельних традицій; проаналізувати еволюцію декору і кольорової гами;

5) розробити модель формування архітектури мечетей Ірану з урахуванням впливу зовнішніх факторів – територіальних змін, специфіки кліматичних умов, спадкоємного зв'язку з доісламським періодом і архітектурою сусідніх країн.

Об'єктом дослідження є мечеті Ірану VII – XVIII ст.

Предметом дослідження є еволюція архітектури мечетей Ірану VII – XVIII ст.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених задач використано: метод порівняльного аналізу, графоаналітичний метод і метод системно-структурного

аналізу. Дослідження проводиться з використанням існуючих архівних джерел, відомостей із наукової літератури і особистих натурних досліджень автора.

Наукова новизна досліджень полягає в наступному.

Вперше:

- встановлено еволюцію архітектурної стилістики, композиції, планування, конструкцій та декору мечетей відповідно до основних періодів (VII – VIII ст. н.е. – ранній період поширення ісламу на території Ірану і збагачення іранськими традиціями країн Арабського Сходу, IX – XV ст. н.е. – середній період і становлення нових будівельних традицій, XVI – поч. XVIII ст. – високий період розквіту ісламу в Ірані і розквіт архітектурно-будівельних ісламських традицій);

- розроблено модель формування архітектури мечетей Ірану з урахуванням впливу зовнішніх факторів (територіальних змін, специфіки кліматичних умов, спадкоємного зв'язку з доісламським періодом і архітектурою сусідніх країн).

Удосконалено:

- типологію об'ємно-просторової організації мечетей Ірану: до існуючих трьох типів (шабестані, купольна, айвані) додано два нових типи (чотириайванний і танабі), зроблено уточнення хронологічних змін типів у зв'язку з перебудовами мечетей;

- методичні підходи щодо дослідження еволюції конструкцій і декору мечетей Ірану від функціональності до декоративності у взаємозв'язку з впливом кліматичних умов та доісламських будівельних традицій.

Отримало подальший розвиток:

- дослідження регіональної своєрідності ісламської архітектурної школи Ірану як цілісного явища, нерозривно пов'язаного з доісламськими будівельними традиціями, архітектурою сусідніх країн і країн-завойовників;

- систематизація розташування мечетей у центрах ісламського будівництва Ірану в їх хронологічному та відсотковому співвідношенні по регіонах.

Практичне значення отриманих результатів у тому, що буде створена науково-теоретична основа для дослідження, реставрації і нового будівництва мечетей у різних регіонах Ірану. Результати дослідження можуть бути використані:

- у науково-дослідних інститутах: для поглиблення знань про специфічні особливості мечетей Ірану і ролі іранської архітектурної школи у формуванні інших архітектурних шкіл мусульманського світу;

- у сфері охорони культурної спадщини: для поглиблення знань про маловідомі мечеті й уточнення списку об'єктів під охороною держави;

- області реставрації об'єктів: для створення науково-теоретичної бази для дослідження і реставрації мечетей у різних регіонах Ірану;

- у новому будівництві: для використання в сучасних мечетях характерних ознак традиційної мусульманської архітектури Ірану;

- в учбовому процесі: для розширення лекційних курсів з історії мусульманської архітектури, поглиблення знань студентів світських і релігійних учбових закладів про хронологію і особливості будівництва мечетей у різних регіонах Ірану в певні історичні періоди.

Особистий внесок здобувача. Дисертантом особисто обґрунтовано еволюцію архітектурної стилістики, композиції, планування, конструкцій та декору мечетей відповідно до основних періодів і розроблено модель формування архітектури мечетей Ірану з урахуванням впливу зовнішніх факторів, удосконалено і розширено типологію об'ємно-просторової організації мечетей Ірану. Результати роботи становлять науково-теоретичне підґрунтя для охорони і реставрації старих мечетей та будівництва нових мечетей з дотриманням національних традицій.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень дисертаційної роботи доповідались і отримали загальне схвалення на 10 наукових конференціях, з них 7 – міжнародні, 3 – загальноукраїнські: Международная научно-практическая конференция “Наука, образование и экспериментальное проектирование в МАРХи” 7-11.04. 2014 г. (Москва), 75 науково-практична конференція 15-18 квітня (Київ), I Брянский международный форум “Инновации в строительной индустрии-2014” 23-24 апреля 2014 г. (БГИТА), Научно-практическая конференция “Архитектура, градостроительство, историко-культурная и экологическая среда городов центральной России, Украины и Беларуси” 12-13 марта 2014 г. (БГИТА), науково-практична конференція “Сучасні проблеми архітектури і містобудування в умовах міжнародної інтеграції 27-28 листопада 2014 року (Харків), I Всеукраїнська науково-практична конференція студентів і молодих учених “Архітектурний рисунок в контексті професійної освіти” – ПолтНТУ – 15-16.10.2015 (Полтава), I міжнародна науково-практична конференція “Регіональна політика. Законодавче регулювання та практична реалізація” 24-25.11.2015 (Київ), Третя Міжнародна науково-практична конференція “Регіональна політика. Історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика” 22-23.11.2017 (Київ), III міжнародна науково-практична конференція “Архітектура історичного Києва. Контекст і втручання” 24.11.2017 (Київ), IX Всеукраїнська наукова конференція “Сучасна архітектурна освіта: еволюція архітектури як інформаційна трансформація” 23 листопада 2017 (Київ).

Публікації. Результати дисертації були опубліковані в 16 наукових працях: фахових наукових виданнях України – 9 статей одноосібних; зарубіжних виданнях – 1 стаття у міжнародному журналі, що входить до наукометричної бази РИНЦ, 6 тез наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій (22 стор.), зі словника спеціальних термінів (2 стор.), вступу, трьох розділів з висновками до них, загальних висновків, які викладено на 220 сторінках, з них 123 сторінок основного тексту, 50 сторінки таблиць, списку використаної літератури (301 позиція) на 19 сторінках і додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** розкриті і обґрунтовані актуальність теми, ступінь дослідження проблеми, визначено ціль, задачі, обрано методи дослідження, сформульована наукова новизна дисертації та її практичне значення, приведені результати впровадження і інформація про апробації результатів дослідження.

У першому розділі “Історичні передумови будівництва мечетей в Ірані” проаналізовано ступінь досліджуваності мечетей Ірану вченими різних країн, зроблено огляд літератури і виявлено малодосліджені і недосліджені аспекти, виявлено взаємозв’язок історичних періодів розвитку Ірану і архітектурних періодів будівництва мечетей, приведена характеристика виокремлених автором трьох основних архітектурних періодів будівництва мечетей.

Базисними є аутентичні історичні джерела: священні тексти і легенди Авести, тексти Корану, свідчення середньовічних істориків, релігійних діячів і мандрівників, літературні тексти, етимологічні значення священних термінів.

Друга група досліджень стосується огляду історичної періодизації Ірану і сусідніх територій, опис і аналіз історичних подій, правління різних династій. Дослідження кінця XIX – XXI ст. базуються на літописних і архівних першоджерелах і розглядають історичні події, державне правління, державні реформи, податкову політику, стан економіки і містобудування. Історію Ірану у різні періоди досліджували К.З. Ашрафян, В.В. Бартольд, В. Баумгартен, Є. А. Грантовський, В. Гурко-Кряжин, А. Даврижеци, М. А. Дандамаєв, С. Б. Дашков, І. М. Д’яконов, С. Забіхулла, А. Є. Кримський, Н. Г. Куканова, К. К. Куція, А.А. Лаї-заде, П. В. Міллер, Молла Камал, І. К. Павлова, Пазукі Реза, А. Г. Періханян, І. П. Петрушевський, Н. В. Пигулевська, О.О. Половцев, А. А. Рахмані, О. А. Ефендієв та інші. З іранських дослідників слід передусім відмітити Голама Хосейна Мемаріяна, Мохамада Хосейна Ахмаді Шалмані, Резу Шатеріяна, які детально вивчали іранську архітектуру і архітектуру мечетей.

Третя група досліджень стосується вивчення філософсько-релігійних основ зороастризму і ісламу, етимології священних термінів. Етимологією релігійних термінів ісламу займалися згадані вище середньовічні історики, М. К. Абедінов, Алі-заде, В. В. Бартольд, Л. С. Британицький, О. Грабар (O. Grabar), Дж. Дікі (J. Dickie), Е. Діц (E. Diez), А. А. Завія, Л. Керімов, М. Г. Комлев, К. А. К. Кресвелл, А. Ляммінг, Г. Майлс, М. О. Медніков, А. Пападопуло (A. Papadopoulos), Дж. Педерсен (J. Pedersen), А. Поуп (A. U. Pope), Г. А. Пугаченкова, Ж. Соваже (J. Sauvaget), Л. І. Ремпель, Г. Фехеварі, С. М. Хасан (Syed Mahmudul Hasan), Р. Хілленбранд (R. Hillenbrand), Ель Невед (El. Newed).

Четверта група досліджень пов’язана з вивченням культури, мистецтва і архітектури Ірану. Цими проблемами займалися Махмуд Насірі Ансарі, В. В. Бартольд, Амджад Бехусіл, А. А. Бурханов, Б. В. Веймарн, А. Годар, М. А. Дандамаєв, Б. П. Деніке, І. М. Д’яконов, Прочаз Кард, К. А. К. Кресвелл, Носратолах Машкуті, Голам Хосейн Мемаріян, А. Мюллер, Мохаммад Карім Пірнія, А. Пападопуло, Г. А. Пугаченкова, Н. Б. Сазонова, Т. Стародуб-Єнікеева, Н. М. Сухарева, Тахере Наср, Г. Фехеварі, Мохаммад Хосейн Ахмаді Шамлані, Реза Шатеріан, Ш. М. Шукуров та інші.

Пластичну мову сучасної арабської архітектури країн Перської затоки досліджували О.І. Ремізова і Набіль Наваф Шахін.

Огляд існуючої наукової літератури показав, що тема регіональних особливостей мечетей Ірану є не до кінця дослідженою. Також потребує уточнення

стосовно архітектури мечетей, розповсюджена в науковій літературі періодизація архітектури Ірану.

Формування культової ісламської архітектури на території Ірану постійно знаходилося під активним впливом низки зовнішніх і внутрішніх факторів, що і обумовило її регіональну своєрідність. До таких факторів впливу можна насамперед віднести:

1) існування у давнину держави з основною релігією зороастризм, яка охоплювала не лише території Ірану, але й території Середньої Азії, зороастризм глибоко проник в усі сфери життя перського етносу;

2) вплив історичних передумов, а саме зовнішніх завоювань, внутрішніх розбіжностей між місцевими феодалами внаслідок чого – часті зміни територіальних кордонів держав, у склад яких періодично входили різні частини сучасного Ірану;

3) етнічні міграції і багатонаціональність територій, які привели до змішання та взаємопроникнення культур.

У деяких російськомовних джерелах приведена своя архітектурна періодизація Ірану, а саме виокремлюються п'ять архітектурних періодів:

1) середина VII-початок – XII ст. – період арабського завоювання і ранній середньовічний період, в якому тип павільйонної мечеті (або “мечеть-кіоск”) замінюється типом чотириайванної мечеті;

2) друга половина XII-XIV ст. – період монгольського вторгнення, монгольських ханів, спадково пов'язаний в плані розвитку архітектури і будівельних конструкцій з попереднім періодом і він передбачав їх удосконалення;

3) XV ст. – XVI ст. – період правління Тимуридів, спільність архітектурно-будівельної школи із Середньою Азією, взаємозбагачення архітектурно-планувальними і будівельними прийомами, період виникнення новаторських будівельних конструкцій, а відповідно – й нових архітектурних форм мечетей;

4) XVI – XVII ст. – період утворення держави Сефевідів з правлінням вихідців із азербайджанської кочової знаті, розквіт ісламської архітектури, ускладнення планування мечетей та їх декорування, трансформації суто конструктивних елементів в елемент декору;

5) XVIII – XIX ст. – період афганської навали, падіння династії Сефевідів й усталення влади кочових племен Зендів, а потім Каджарів, занепад архітектури.

Разом з тим особливістю є розбіжність історичної періодизації Ірану і архітектурної періодизації будівництва мечетей на території Ірану. І якщо в історії Ірану виокремлюють п'ятнадцять періодів, які визначалися змінами території і кордонів держави і змінами правителів, то побільшена відносно історичної періодизації архітектурна періодизація характеризується тим, що кожний період може включати кілька різних історичних періодів. У всі періоди розвитку архітектури мечетей в Ірані найрозповсюдженішим є тип однокупольної мечеті з куполом над модифікованим за типом “чартака” об'ємом.

Аналіз існуючих наукових джерел дозволив створити архітектурну хронологію розвитку, яка застосовується виключно до мечетей Ірану.

Періодизація, яку ми пропонуємо, ширша за відому історичну періодизацію по періодах правління династій:

1 період – VII – VIII ст. н.е. – ранній період: поширення ісламу на території Ірану. У цей час зберігається тісний спадкоємний зв'язок з доісламськими архітектурно-будівельними традиціями Ірану – від конструктивних схем до декору і орнаменту. Разом з цим, спостерігається проникнення традицій з території країн Арабського Сходу. Будівництво мечетей є обмеженим, характерно домінування конструкції над декором, монохромність;

2 період – IX – XV ст. н.е. – середній період: розвиток іранської ісламської архітектури за правителів-чужоземців. Будівництво мечетей є обмеженим. Разом із спадкоємністю з архітектурою арабського типу і доісламського Ірану спостерігаються спроби створення новаторських типів конструкцій, більше уваги до декору;

3 період – XVI – поч. XVIII ст. – високий період: розквіт ісламу і будівництва мечетей в Ірані. Спостерігається ускладнення планувальної структури мечетей, чітке розмежування типів культових будівель – на невеличкі сільські мечеті без жертovníка, міські мечеті і соборні мечеті “джаме”. У цей час в Ірані було зведено вдвічі більше мечетей, ніж у другому, і в півтора рази більше, ніж в першому періоді.

Виявлено також основні історичні центри будівництва мечетей Ірану: впродовж усіх періодів ними являлися міста Ісфаган і Шираз, через які проходив Великий шовковий шлях.

В іранській архітектурі виділяються шість основних стилів, які мають місце в будівлях різного функціонального призначення, в тому числі і в мечетях: стиль парсі, стиль парті, хорасанський стиль, стиль ісфаган, стиль разі, стиль азарі. Нам вдалося встановити, що за географією свого поширення стилі парсі і парті поширені на заході і в центрі Ірану, хорасанський стиль – на сході, стиль ісфаган – у центрі, стиль разі – між центром і північчю Ірану, стиль азарі – на північному-заході Ірану. На наш погляд, за періодизацією ці стилі розміщуються наступним чином: у 1-му періоді – стилі парсі і парті, які спадково пов'язані з зороастризмом, у 2-му періоді – хорасанський стиль, стиль азарі і фрагментарно – ісфаганський стиль, у 3-му періоді – хорасанський стиль, ісфаганський стиль і стиль разі. Деякі стилі отримали назву від назви міста-центра поширення стилю (ісфаганський, хорасанський стилі) або від назви народності (наприклад, стиль азарі).

У другому розділі “**Методика дослідження і вплив зовнішніх чинників на архітектуру мечетей в Ірані**” описується обрана методика дослідження, розглянуто вплив історичних передумов і природно-кліматичних умов на концентрацію і конструктивно-образне рішення мечетей в межах країни, законодавчу політику в галузі охорони ісламської архітектури в Ірані.

У якості основних в даній роботі застосовуються метод порівняльного аналізу мечетей та їх окремих елементів, графо-аналітичний метод і метод системно-структурного аналізу. Системний аналіз спрямований в даному випадку на визначення особливостей розвитку архітектури мечетей Ірану в межах країни, окремих регіонів і конкретних періодів, структурний аналіз дозволяє здійснювати

відбір визначальних ознак архітектури мечетей Ірану на основі розгляду всіх складових – від збільшених до дрібних, від рівня комплексу в структурі міської забудови до рівня окремого елемента або деталі.

Ранній ісламський період розвитку мусульманської архітектури відзначається схожістю між мечетями різних країн, яка виявляється насамперед у потужній канонічній залежності композиції мечетей VII – XII ст. від первинного зразка – арабської мечеті т. зв. «колонного» типу, прообразом якої був молитовний двір пророка Мухамада в Медині. Приблизно з XI – XIII ст. в Ірані починається процес активного формування національних шкіл ісламського зодчества з домінування місцевих будівельних прийомів і традицій, що привело до ускладнення і різноманітності планувань, яке помітне з XIV століття. У середньому і пізньому періодах за масштабом будівництва і кількістю збудованих мечетей домінували центр, північний-захід і південь. Таке становище було не випадковим: мечеті часто зводилися в столицях провінцій і древніх центрах зороастризму. Серед таких міст Шуш, Ісфахан, Шираз, Тебриз, Санандач.

У середньому періоді правління Тимуридів кількісно мечетей в Ірані було збудовано менше, ніж за правління наступної династії Сефевідів у XV – XVI ст., можливо, тому, що столиця держави була в Самарканді. У середньому періоді планування і об'ємно-просторова структура мечетей ускладнюється, у XIII – XVII століттях будуються мечеті-багатофункціональні комплекси з караван-сараями – житлові приміщення для приїжджих. Припускають, що найбільшого розквіту архітектура іранських мечетей досягла в XV – XVII століттях, під час Тимуридів, а потім Сефевідів, до того ж, якщо поява і удосконалення такого елемента як “айван” пов'язано з правлінням Тимуридів (XIV – XV ст.), то виникнення специфічного циліндричного типу мінаретів (передусім парних з боків “пештака”) пов'язано з правлінням Сефевідів (XVI – XVII ст.). Зміна періодів була пов'язана з утворенням двох окремих держав – однієї під егідою азербайджанців на території Персидського і Арабського Ірану, східної Вірменії і Азербайджану, другої – на території Східного Ірану, у провінції Хорасан, під егідою персів (іранців). Об'єднання згодом двох держав в Азербайджанську кизилбашську державу Сефевідів (династія Сефевіє) привело до звеличування двох міст – спочатку під час правління азербайджанців – Тебризу на півночі (до кінця XVI століття), потім під час правління персів – Ісфагану в центрі (з 1598 року), а, отже, до розвитку міст і будівництва. Третій, пізній етап розвитку іранської мусульманської архітектури пов'язаний з правлінням династії Сефевідів, а саме Аббаса I (1587 – 1629 рр.).

Архітектура мечетей Ірану на початку пізнього періоду, а саме в першій половині XV століття, відрізняється схожістю з архітектурою мечетей Самарканду і Герату, що пояснюється попереднім періодом володарювання династії Тимуридів зі столицею в Самарканді.

Тема дослідження, охорони і збереження спадщини ісламської архітектури в Ірані пов'язана з рядом міжнародних пам'яткоохоронних і правових документів, серед яких: Венеційська хартія 1964 року, Паризька конвенція про захист всесвітньої і природної спадщини 1972 року, Гранадська конвенція про охорону

архітектурної спадщини Європи 1985 року, Вашингтонська міжнародна хартія з охорони історичних міст 1987 року та інші.

Ісламська Республіка Іран ратифікувала Конвенцію про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 26 лютого 1975 року. Перші об'єкти на теренах Ірану були занесені до списку ЮНЕСКО в 1979 році на 3-й сесії Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Станом на 2017 рік в переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Ірані є 22 назви, тобто близько 2,1 % від загальної кількості пам'яток (станом на 2017 рік 1073 пам'ятки). З цього переліку 21 об'єкт був включений до списку за культурними критеріями, 9 було визнано загальнолюдськими шедеврами, 1 об'єкт включено по природних критеріях і визнано природним феноменом. Станом на 2017 рік 56 об'єктів на території Ірану подано на включення до списку Всесвітньої спадщини. Серед об'єктів, вже включених до списку ЮНЕСКО, є площа Мейдан-Імам в м. Ісфаган (включено в 1979 році), Ханега і святилище шейха Сафі аль-Дін в м. Ардабілі (включено в 2010 році), мечеть Джаме в Ісфаган (включено в 2012 році), історичне місто Язд (Йезд) (включено в 2017 році). Запропоновано включити до списку Всесвітньої спадщини історичні пам'ятки м. Дамган, пам'ятки епохи Зендів в Ширазі та мавзолей Імама Рези.

Включення 22 об'єктів Ірану до переліку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО свідчить про те, що унікальна історико-архітектурна спадщина Ірану визнається в світі, однак, з огляду на невелику кількість мечетей в цьому переліку, необхідно поглибити роботу з популяризації ісламської архітектурної спадщини Ірану поза межами країни. Ці дії слід проводити паралельно з розробкою комплексних державних пам'яткоохоронних і реставраційних програм збереження ісламської архітектури в Ірані. Серед першочергових заходів запропоновано провести повний облік мечетей з урахуванням ново виявлених об'єктів, провести натурні обстеження пам'яток і виявити проблеми аварійного стану, що дозволить створити програму їх реставрації.

Запропоновано здійснити наступні пам'яткоохоронні і реставраційні заходи по мечетях Ірану.

В пам'яткоохоронній сфері:

– уточнити і доповнити нововиявленими об'єктами перелік мечетей на території Ірану;

– доповнити паспорти об'єктів в єдиному пам'яткоохоронному реєстрі.

В реставраційній сфері:

– провести натурні обстеження мечетей з метою виконання обмірних креслень, дослідження матеріалів і конструкцій, уточнення періодів будівництва і проблем аварійного стану;

– розробити на державному рівні комплексну програму збереження і реставрації мечетей із зазначенням проблем аварійного стану та обсягів робіт.

У третьому розділі, який називається **“Основні планувальні, композиційні, конструктивні та декоративні особливості мечетей Ірану”**, розглянуто основні характеристики композиційних і планувальних схем мечетей Ірану, еволюцію

характерних конструкцій, будівельних матеріалів і форм елементів мечетей Ірану, декору і кольорової гами (рис.1).

Визначається особлива роль східних територій Ірану в поширенні ісламу, хоча східні території провінції Хорасан сформували простіші і скромніші типи мечетей, і виняткову роль півночі і центру в збереженні традицій давнього палацового будівництва, зороастрийської архітектури і їх органічної трансформації в мусульманських мечетях.

Кліматичні відмінності певних частин Ірану вплинули і на специфіку об'ємно-планувального рішення мечетей набагато менше, ніж канони ісламу, хоча разом з тим температура на півночі країни зимою знижується до -10^0 -12^0 С, а на крайньому півдні в той самий час вона може становити до 20^0 С. Міста Ісфаган, Шираз, Язд, Керман, Мешхед, Ардестан, Гольпайеган, Наїн, Арсанбастам знаходяться в зоні спекотного сухого клімату, клімат міста Тебриз на півночі можна порівняти з кліматом Баку – це вологий субтропічний клімат.

Якщо порівнювати мечеті в різних кліматичних зонах Ірану, можна говорити про відмінності будівельних матеріалів і місцевих будівельних прийомів, а не про принципову різницю об'ємно-планувальної структури, оскільки кліматичні умови основної частини країни схожі – це спекотний сухий клімат з пиловими бурями. За кліматичним показником найбільше підходить для сухого спекотного клімату, що є характерним для більшості територій Ірану, тип планування з просторим внутрішнім подвір'ям з басейном, огорожений глибокими склепінчастими айванами, тому що відкрите подвір'я забезпечує свій мікроклімат всередині мечеті, а айвани виконують роль сонцезахисних пристроїв. Найпродуманішим є влаштування айванів більшої глибини з півночі і сходу – як захисту від південного і західного сонця.

Третій період пов'язаний з удосконаленням планувальної структури мечетей і появою в якості обов'язкового композиційного елемента двох симетричних мінаретів циліндричного типу (саме такий тип мінаретів пов'язують з правлінням династії Сефевідів).

Попри різноманіття типів композиційно-планувальних схем іранських мечетей всіх трьох періодів, базовим є тип композиції плану з центральною віссю, яка проходить через головний вхід і модифікований однокупольний павільйон “чартак”, з чотирма розташованими один навпроти іншого і симетрично відносно головної осі “айванами” і двоярусними аркадами з боків. У цьому типі спостерігається безпосередня спадкоємність з композицією зороастрийського павільйону “чартак” епохи Сасанідів.

У плануваннях іранських мечетей можна вловити й інші риси успадковані від доісламської архітектури: гіпотетично з класичними персидськими доісламськими палацовими багатоколонними залами-ападанами з внутрішніми подвір'ями. Спадкоємність також простежується в домінуванні простору відкритого внутрішнього подвір'я над масою будівлі, та в приляганні парадного купольного павільйону до внутрішнього подвір'я.

Різноманіття елементів мечетей

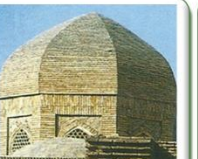
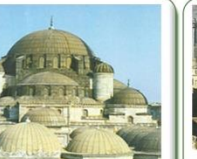
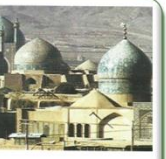

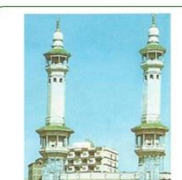
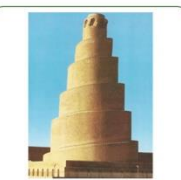

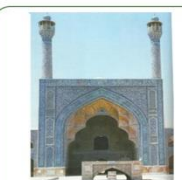

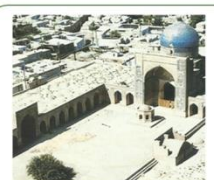
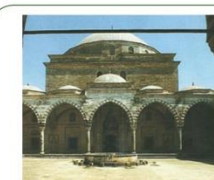
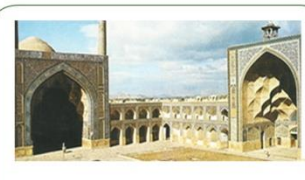
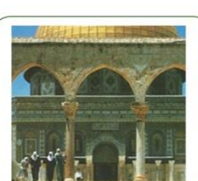
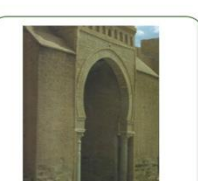
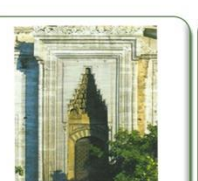

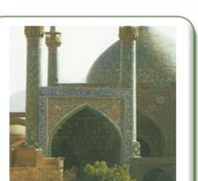
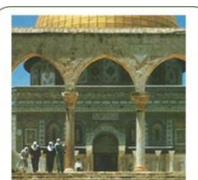
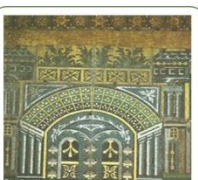

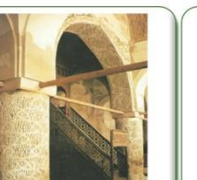
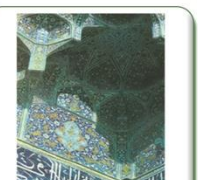
Купола	 <p>Куббат ас-Сахра в Ієрусалімі (VII ст.)</p>	 <p>Мечеть Сіді Окба в Кайруані (XI-XIII, XVIII ст.)</p>	 <p>Мечеть Магоки-Аттарі в Бухарі (XII ст.)</p>	 <p>Шахзаде Джамі в Стамбулі (1543-1548)</p>	 <p>Мечеті в Ісфахані (XVI-XVII ст.)</p>	
Мінарети	 <p>Мечеть Пророка в Медині (630-е рр)</p>	 <p>Масджід аль-Харам в Мецці (VII ст.)</p>	 <p>Велика мечеть Мотаввакіля в Самаррі (848-852)</p>	 <p>Мечеть Калян в Бухарі (XII ст.)</p>	 <p>Мечеть Ахмедійс в Стамбулі (1609-1617)</p>	 <p>Джаме мечеть в Ісфахані (IX-XX ст.)</p>
Внутрішні двори	 <p>Мечеть Пророка в Медині (630-е рр)</p>	 <p>Мечеть Калян в Бухарі (XII ст. 1514)</p>	 <p>Мечеть Баязида II в Едірне (XVI ст.)</p>	 <p>Джаме Ісфахан в Ісфахані (IX-XX ст.)</p>		
Входи	 <p>Куббат-ас-Сахра в Ієрусалімі (VII ст.)</p>	 <p>Мечеть Сіді Окба в Кайруані (670, IX-XII-XVIII ст.)</p>	 <p>Шахзаде Джамі в Істамбулі (1543-1548)</p>	 <p>Мечеть Казамійя в Багдаді (1515)</p>	 <p>Мечеть Казамійя в Багдаді (1515)</p>	
Декор	 <p>Куббат-ас-Сахра в Ієрусалімі (VII ст.)</p>	 <p>Велика мечеть Омейядов в Дамаску (706-711)</p>	 <p>Велика мечеть Кордови (785-988)</p>	 <p>Джаме Наїн в Наїні (X ст.)</p>	 <p>Мечеть шейха Лютфалли в Ісфахані (1603-1618)</p>	

Рис.1. Різноманіття елементів-носіїв семантики мусульманської архітектури

На базі проведеного порівняльного аналізу було виявлено і сформульовано відмітні ознаки регіональної своєрідності планувальної структури мечетей, загальні для Ірану і деяких сусідніх країн:

а) у ранніх ісламських колонних мечетях – поєднання канонічного прообразу колонного молитовного двору пророка Мухаммада в Медині і водночас багатоколонних палацових ападан Персії; на їх базі виникають багатоколонні мечеті з одноманітним метричним рядом і внутрішнім подвір'ям;

б) у ранніх ісламських мечетях павільйонного типу – органічне включення в структуру мечетей трансформованого зороастрийського (сасанідського) павільйону “чартак”, який прилаштований під функціональні вимоги мусульманської культової будівлі;

в) у пізніших мечетях другого і третього періодів – органічне поєднання в плануванні багатоколонних залів і модифікованого “чартака”;

г) ускладнення планування мечетей хронологічно під час переходу від першого до другого і третього періодів шляхом відступу від простих планів до складних багатофункціональних планів неправильної геометричної форми, що пояснюється різночасовістю різних частин плану однієї й тієї самої мечеті.

Під час раннього етапу становлення мусульманської архітектури в Ірані (VII – VIII ст.) відбувалося не лише запозичення канонів ісламу в арабів, але й мав місце зворотній процес збагачення арабської культури багатовіковими архітектурно-художніми традиціями Ірану ахеменідського і сасанідського періодів (рис.1). Згодом планувальна схема колонної арабської мечеті (яка відчула вплив ахеменідських багатоколонних ападан) і купольного павільйону з міхрабом (модифікованого павільйону “чартак”) були вторинно перенесені на територію Ірану – вже як елементи архітектури арабських мечетей.

Спостерігається доволі яскраво виражена подібність планувань і композиційних рішень іранських мечетей з мечетями інших країн у кожному з архітектурних періодів, що пояснюється історико-політичними причинами. Насамперед, можна відзначити спільність планувань мечетей Ірану і Арабського Сходу в період правління Омейядів (перший період), Ірану і Середньої Азії в період правління Тимуридів (другий період), Ірану, Афганістану, Азербайджану, східної Вірменії і східної Грузії в період правління Сефевідів (третій період).

Характерними елементами мечетей Ірану є бані і півбані, “айвани” з порталами “пештаками” і стрільчастими арками, мінарети. Ще один “знаковий” елемент іранської мечеті – це похідний від палацової і житлової архітектури доісламського періоду айван (рис.1).

Зазвичай, зміни у формі основних елементів іранських мечетей були продиктовані змінами в конструктивній схемі, а спільність форм часто пояснювалася спільністю конструктивної основи, яка безпосередньо впливала на пропорції окремих елементів, їх форму і характер декору.

Зміни матеріалу, декору і конструктивних схем були взаємопов'язаними і відбувалися паралельно. Кожен з трьох періодів розвитку архітектури іранських мечетей відрізняється певними будівельними матеріалами, конструкціями і декором:

– від першого до третього періоду в матеріалі мурування намітився перехід від обпаленої цегли квадратної форми, цегли-сирця і кам'яного мурування в бік мурування з обпаленої цегли у поєднанні з мозаїками, глазурями і майоліками;

– у розробці методів будівництва в умовах сейсмічної активності від першого до третього періоду помітно їх ускладнення і поширення на новаторські конструкції куполів і склепіння: в першому і в другому періодах – це застосування цегляного мурування на алебастровому розчині і склепіння на цегляних нервюрах, попередження осідання фундаментів шляхом введення повздовжніх зв'язків з дерева-кругляка, в третьому періоді – посилення повздовжніми зв'язками з кругляка підмурку купола і сталактитового склепіння;

– в конструкціях склепіння в третьому періоді намітилися зміни. У першому і другому періодах найпоширеніше бондарне склепіння і купол на тропках, купольне склепіння на колонах над галереями, монастирське склепіння без палуба, з нервюрами, навіть тип конструкції грузинської дарбазі в дерев'яній купольній мечеті. У третьому періоді їх змінюють коробчасте склепіння, склепіння на поперечних підпружних арках, плоске склепіння, зрідка – хрестове склепіння, склепіння на нервюрах;

– в усі періоди зміни типів конструкцій куполів приводили до змін їх форми, намічався процес ускладнення конструкцій куполів і перехід до їх різноманіття. У ранньому і середньому періодах круглий або восьмигранний в плані купол спирається на пояс тропків або на півсферичні вітрила, в XII ст. виникає купол з подвійною оболонкою. У високому періоді поширюється конструкція куполу на тропках зі щитоподібними і сталактитовими вітрилами, виникає новаторська схема конструкції головного куполу на перетинних арках, конструкції куполів на сітчастих і несправжніх парусах, плоскі куполи.

У першому і другому періодах в конструктивних схемах мечетей Ірану спостерігалася спадкоємність з доісламськими традиціями: запозичувалася конструктивна схема доісламського (сасанідського) періоду з системою круглих стовпів зі склепінням і арками.

Оскільки в доісламський період деякі території Закавказзя входили до складу Сасанідського Ірану, на прикордонні із Закавказзям райони Ірану сильно вплинула закавказька житлова і культова архітектура, зокрема в дерев'яній мечеті в м. Нишапурі була застосована шатрова дерев'яна конструкція перекриття за типом грузинських дарбазі.

Наприкінці середнього і насамперед у високому періоді намітився перехід до злиття декору і конструкції в одне ціле, втрачена роль конструктивного елементу як основного виразника функції, конструкція перетворилася на елемент декору:

– з'являються т.зв. “сталактити”, які виникли з конфігурації тропків як заповнення ніші їх внутрішньої оболонки;

– у високому періоді орнаментальне мурування змінює гладка, з імітованими в стуку орнаментальними вставками. Найбільше поширення отримали глазурі і мозаїки, використовується поєднання глянцевої фактури глазурованих поверхонь і матової фактури цегли, алебастрові сталактити. Методи декоративного оздоблення

з суто архітектурних стають змішаними з традиціями декорування предметів мистецтва або предметів побуту.

Під безпосереднім впливом іранських доісламських будівельних традицій ахеменідського періоду і сасанідського періоду відбувалося становлення багатьох східних архітектурних шкіл. У VI столітті в доісламський період – це розвиток середньоазіатської школи. Зокрема, внаслідок вторгнення в Середню Азію в 563 – 567 рр. Сасанідського Ірану це привело до поширення айвану і чартака в архітектурі країн цього регіону. Спільними з Іраном були і типи мурування арок і застосування з V – VI ст. традиційного для Ірану куполу на тропках і склепіння на гуртах. Ймовірно, модифікація композиційно-образного рішення “чартака” полягає також і в основі ранніх середньоазіатських мавзолеїв. За правління Тимуридів (XIV-XV ст.) унаслідок завоювань Ірану в Середню Азію завозилися не лише військові трофеї, але й найкращі майстри, а також запозичувалися конструктивні прийоми (щитоподібні паруси, системи арок).

Іранські архітектурно-конструктивні і декоративні традиції вплинули також на розвиток арабської архітектурної школи, араби запозичили ці традиції як безпосередньо з Ірану, так і з Середньої Азії з падінням держави Сасанідів (у 651 р. Мерв потрапив під владу арабського халіфату).

ВИСНОВКИ

1. Вперше доведено еволюцію іранських мечетей від простих форм у бік ускладнених і декорованих форм, від функціональної конструктивності до декорованості, від простої монохромності до перенасиченої витонченої поліхромії. Виокремлено три головні періоди будівництва мечетей в Ірані: 1 період – VII – VIII ст. н.е. – ранній період: поширення ісламу на території Ірану; 2 період – IX – XV ст. н.е. – середній період: розвиток іранської ісламської архітектури за правителів-чужоземців; 3 період – XVI – поч. XVIII ст. – високий період: розквіт ісламу і будівництва мечетей в Ірані.

2. На основі аналізу зовнішніх і внутрішніх факторів впливу на формування ісламської архітектури Ірану розроблено модель еволюції і архітектури мечетей Ірану. Такими факторами впливу були територіальні зміни, стійкість зороастризму, розквіт міст, розповсюдження ісламу і панування ісламських династій. Територіальні зміни приводили до змішування культурних традицій, стійкість зороастризму – до спадкоємності з доісламськими традиціями.

3. Виявлено різноманіття типів композиційно-планувальних схем іранських мечетей впродовж усіх трьох періодів і найпоширенішого типу плану з центральною віссю, модифікований купольний “чартак” в структурі мечеті, який проходить через головний вхід і, з чотирма розташованими один навпроти іншого і симетрично відносно головної осі “айванами” і двоярусними аркадами з боків. У ранньому періоді переважають багатоколонні мечеті з одноманітним метричним рядом і внутрішнім подвір'ям і мечеті павільйонного типу з включенням павільйону “чартака”. Для другого і третього архітектурних періодів характерні

складні багатофункціональні плани неправильної геометричної форми з поєднанням у плануванні багатоколонних залів і модифікованого “чартака”.

4. Встановлено, що на архітектурно-планувальне рішення іранських мечетей помітно вплинули природно-кліматичні умови і місцеві архітектурно-будівельні традиції. Поширення по всій території Ірану основного типу мечеті з айванами і просторим внутрішнім подвір'ям (часто – з басейном) найбільше відповідало кліматичним умовам, і вочевидь саме це пояснює обмежене використання в Ірані типів купольних мечетей, запозичених з візантійських традицій Грузії, Вірменії і Туреччини – переважно на прикордонних територіях.

5. Досліджено спадкоємність ісламської архітектури Ірану від персидських доісламських традицій, таких як ахеменідська ападана, сасанідські айван і святилище “чартак”. Доісламські традиції проявляються також в домінуванні простору відкритого внутрішнього подвір'я над масою будівлі, в приляганні парадного купольного павільйону до внутрішнього подвір'я. В іранських мечетях присутні як елементи, які є основними носіями канонів ісламу, так і елементи, які були запозичені з архітектури доісламського періоду (рис.2).

Доведено, що формування мечетей Ірану відбувалося в загальному ключі розвитку ісламської культової архітектури, проте починаючи з XII, а особливо з XV – XVII століть в іранській школі ісламського зодчества посилювався вплив місцевих регіональних традицій, що привело до більшої, ніж в ранніх іранських мечетях, стилістичної віддаленості архітектурних об'єктів цього часу від ранньоарабських зразків (рис.2).

6. Аргументовано, що іранські доісламські архітектурно-будівельні традиції мали значний вплив на формування середньоазійської архітектурної школи. Завоювання Середньої Азії Сасанідським Іраном в VI столітті привело до розповсюдження релігії зороастризму, типових сасанідських планувань палаців і айванної композиції внутрішніх дворів, характерних для Ірану конструкцій куполів на трюпах, склепіння на гуртах, типів мурування арок, орнаментального різьбленого стука. Модифікацією сасанідського зороастрийського “чартака” відповідно до канонів ісламу були перші середньоазійські мечеті з куполом на чотирьох арках і ранні мавзолеї. Завоювання Ірану Тимуридами XIV – XV ст. привело до подальшого зближення архітектурно-будівельних традицій Ірану і Середньої Азії, тому що в Середню Азію привозилися не лише військові трофеї, але й найкращі майстри і було запозичено планувальні схеми мечетей і конструктивні прийоми.

7. Доведено роль іранських доісламських архітектурно-будівельних традицій на формування арабської архітектурної школи в ранньому періоді її становлення. Зокрема, встановлено, що в період приходу в VII столітті на територію Ірану Арабського халіфату, вплив древніх іранських архітектурно-будівельних традицій був відчутним в ранніх палацах арабської династії Омейядів (VII – VIII ст.) у використанні прийомів планування колонних ападан та іранських сасанідських палаців, влаштуванні купольної зали з внутрішнім подвір'ям перед ним (трансформації конструкції іранського “чартака”) та ін. Згодом планувальні схеми колонної арабської мечеті (яка відчула вплив ахеменідських багатоколонних

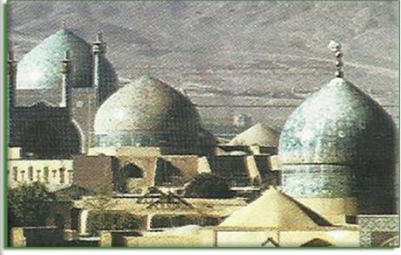
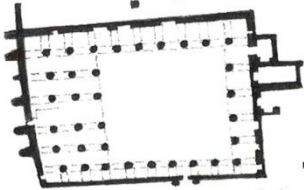
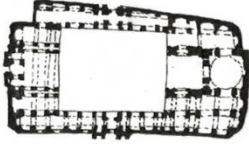

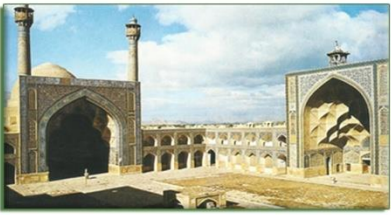

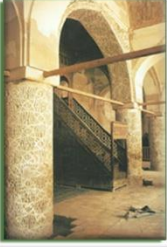
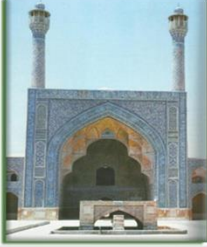

Основні елементи іранських мечетей		
Наявність канонічного першоджерсла	<p>Обов'язкові елементи</p> <p>Двір для МОЛИТВИ</p>	<p>Модифіковані елементи</p>
Наявність двору для МОЛИТВИ	 <p>Двір для МОЛИТВИ</p>	<p>Наявність куполу (Куполів)</p> <p>“Чартак-кіоск”</p>
Наявність мінаретів	 	<p>Наявність айвану (Регіональне)</p>
Наявність міхрабу-орієнтиру на Каабу		<p>Монохромність або поліхромія</p>
Наявність мінбару кафедри (в Джаме)		<p>Декор (Регіональне)</p>

Рис.2. Поєднання канонічних і національних елементів в мечетях Ірану

ападан) і купольного павільйону з міхрабом (модифікованого павільйону “чартак”) були вдруге перенесені на територію Ірану – вже як елементи архітектури ранніх арабських мечетей.

8. Встановлено, що спільність архітектурно-планувальних, композиційних, конструктивних і будівельних прийомів мечетей Ірану, Середньої Азії, частково Іраку і Афганістану дозволяє розглядати території цих держав як єдину архітектурну школу. Головна роль в цій поширеній школі належить Ірану, саме так в Ірані історично виникли, а потім були розповсюджені на території згаданих сусідніх держав такі елементи шкіл мусульманського зодчества як ахеменідська ападана і сасанідські айван і святилище “чартак”. Таким чином, можна казати про Іран, як про один з найзначущих центрів поширення архітектурних впливів у мусульманському світі.

9. Науково обґрунтовано хронологію, локалізацію і класифікацію мечетей Ірану; встановлено, що в усі три періоди (1 період – VII – VIII ст. н.е. – ранній період; 2 період – IX – XV ст. н.е. – середній період; 3 період – XVI – поч. XVIII ст. – високий період) основними центрами будівництва мечетей були міста Ісфаган і Шираз, через які проходив Великий шовковий шлях.

Іранська ісламська архітектурна школа розглядається як базис для регіональних архітектурних шкіл за межами Ірану. Результати роботи висвітлюють шляхи розвитку ісламської архітектури Ірану і складають основу для дослідження, реставрації і нового будівництва мечетей в різних регіонах Ірану, особливо враховуючи державну політику Ісламської республіки Іран зі збереження історичної культурної спадщини і впровадження традиційних рис ісламського будівництва Ірану в нове будівництво мечетей.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ СТАТЕЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. **Захеди Ш.** Специфические особенности строительства мечетей в Иране в различные периоды (VII-XX вв.). Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Київ, 2013. Вип. 32. С.168-171.

2. **Захеди Ш.** Влияние исторических периодов развития Ирана на строительство мечетей. Архітектурний вісник КНУБА. Київ, 2014. Вип.1. С.130-139.

3. **Захеди Ш.** Стилиевые особенности архитектуры мечетей Ирана. Містобудування та територіальне планування. Київ, 2014. Вип. 51. С.167-173.

4. **Захеди Ш.** Методика исследования архитектуры мечетей Ирана. Містобудування та територіальне планування. Київ, 2014. Вип. 52. С.135-140.

5. **Захеди Ш.** Канонические истоки мечетей как специфических сооружений. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Київ, 2014. Вип. 35. С.21-25.

6. **Захеди Ш.** Особенности концентрации мечетей в пределах Ирана, отдельных регионов и городов. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Київ, 2014. Вип. 36. С.255-263.

7. **Захеди Ш.** Композиционно-планировочная схема мечетей Ирана в основные периоды. Архітектурний вісник КНУБА. Київ, 2014. Вип.3. С.131-143.

8. **Захеди Ш.** Особенности строительства конструкций мечетей Ирана в XV-XV столетиях. Архітектурний вісник КНУБА. Київ, 2015. Вип.5. С.161-166.

9. **Захеді Ш.** Науково-теоретична база збереження ісламської архітектури Ірану. Містобудування та територіальне планування. Київ, 2017. Вип. 65. С. 546 - 551.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав

10. **Захеди Ш.** Эволюция архитектуры мечетей Ирана (VII-XVIII ст.). АМІТ. Москва, 2017. № 1(38). С. 94-105. ISSN 1998-4839.

<http://marhi.ru/AMIT/issues.php> <http://elibrary.ru/defaultx.asp>.

Тези і матеріали наукових конференцій

11. **Захеди Ш.** Региональные особенности архитектуры мечетей Ирана (VII-XX вв.). Наука, образование и экспериментальное проектирование МАРХи, Москва, 2014. С.221-222.

12. **Захеди Ш.** Современные методы исследования иранских мечетей. Инновации в строительной индустрии. Брянск, 2014. С. 167-172.

13. **Захеди Ш.** Исторические изыскания иранских мечетей XV-XVIII столетий как основа для осуществления архитектурной реставрации и охраны исторического наследия. Архитектура, градостроительство, историко-культурная и экологическая среда городов центральной России, Украины и Беларуси. Материалы международной научно-практической конференции. БГИТА, Брянск, 2014. С.59-63.

14. **Захеди Ш.** Проблемы выявления своеобразия персидской исламской архитектурной школы в мировом наследии архитектуры ислама. Сучасні проблеми архітектури і містобудування в умовах міжнародної інтеграції. Харків, 2014. С.238-239.

15. **Захеди Ш.** Архітектура Ірану в контексті внутрішньої політики. Регіональна політика: історія, політико – правові засади, архітектура, урбанізм. Збірник наукових праць. Київ, 2017. Вип. III. Ч.2. С. 218-220.

16. **Захеді Ш.** Необхідність збереження історико – архітектурної спадщини ісламу в містах Ірану. Архітектура історичного Києва. Контекст і втручання. Матеріали III Міжнародної науково – практичної конференції. КНУБА, Київ, 2017. С.141-142.

АНОТАЦІЯ

Захеді Шахаб. Еволюція архітектури мечетей Ірану (VII-XVIII ст.) – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури. Спеціальність 18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. – Київський національний університет будівництва і архітектури, Київ, 2018.

У дисертації виявлено і аргументовано, як під впливом зовнішніх чинників, кліматичних умов, доісламської архітектури і місцевих архітектурно-будівельних традицій сформувалася своєрідна іранська регіональна школа мусульманської архітектури і в чому проявилася її своєрідність. Визначено взаємозв'язок історичних періодів розвитку Ірану і архітектурних періодів будівництва мечетей, охарактеризовано три основні періоди будівництва мечетей.

Уперше іранська ісламська архітектурна школа розглянута в спадкоємному зв'язку з доісламськими архітектурними періодами, показано процес еволюції мечетей протягом VII-XVIII ст.

На базі методології системно-структурного аналізу було проаналізовано композиційно-планувальні і семантичні особливості архітектурних форм фасадів мечетей Ірану, виявлено еволюцію характерних конструкцій, будівельних матеріалів та форм елементів мечетей Ірану, зміну декору і кольорової гами в кожному з трьох періодів.

В іранських мечетях відзначено перехід від простих форм в бік ускладнених і декорованих форм, від функціональної конструктивності до декорованості, від грубої монохромності до перенасиченої витонченої поліхромії.

У дослідженні було виявлено і аргументовано роль іранських доісламських архітектурно-будівельних традицій в формуванні середньоазійської і арабської архітектурних шкіл. Іранська доісламська школа є базовою для середньоазійської і арабської шкіл мусульманської архітектури, на основі якої сформувалися своєрідні регіональні школи.

Спільність архітектурно-планувальних, композиційних і будівельних прийомів мечетей Ірану, Середньої Азії, Іраку і Афганістану дозволяє об'єднати їх в спільну архітектурну школу. На основі аналізу чинників впливу на формування ісламської архітектури Ірану була розроблена модель формування архітектури мечетей Ірану.

Ключові слова: архітектура, мечеті Ірану, регіональні особливості, еволюція.

АННОТАЦИЯ

Захеди Шахаб. Эволюция архитектуры мечетей Ирана (VII-XVIII ст.) – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата архитектуры. Специальность 18.00.01 – Теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры. – Киевский национальный университет строительства и архитектуры, Киев, 2018.

В диссертации определена взаимосвязь исторических периодов развития Ирана и архитектурных периодов строительства мечетей, охарактеризованы три основных периода строительства мечетей, показан процесс эволюции мечетей на протяжении VII-XVIII ст.

На базе методологии системно-структурного анализа были проанализированы композиционно-планировочные и семантические особенности архитектурных форм фасадов мечетей Ирана, выявлена эволюция характерных конструкций,

строительных материалов и форм элементов мечетей Ирана, изменение декора и цветовой гаммы на каждом из трех периодов. В исследовании была выявлена и аргументирована роль иранских доисламских архитектурно-строительных традиций в формировании среднеазиатской и арабской архитектурных школ.

Впервые прослежена эволюция архитектурной стилистики, композиции, планировки, конструкций и декора мечетей на основных периодах, определены самые характерные формы и объемно-планировочные решения мечетей в соответствии с разработанной новой периодизацией, выявлено постепенное усложнение и разнообразие планировочных решений, разработаны методические подходы в исследовании эволюции конструкций и декора мечетей Ирана от функциональности к декоративности.

Ключевые слова: архитектура, мечети Ирана, региональные особенности, эволюция.

ABSTRACT

Zahkedi Shahab. The evolution of the Iranian mosques architecture (VII-XVIII centuries). – Manuscript.

The thesis is submitted for scientific degree of the Candidat of Architecture, speciality 18.00.01 – Theory of Architecture, Restoration of Monuments of Architecture.– Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, 2018.

In the thesis was determined, how influenced the outside factors, climat, before-islam's traditions, regional architectural-building traditions formed the original regional school of muslim's architecture and was determined its originality. Was determined the connection between the historical periods of the Iranian development and architectural periods of buildings of the mosques, were characterized three main periods of the mosques' buildings, the process of the Iranian mosques architecture in 7th-18th centuries.

At the base of methodology of the systematic-structural analyze were analyzed the composition, planning and semantic properties of the architectural forms of mosque' facades, were determined the evolution of the typical constructions, building materials and forms of the Iranian mosques, changing of décor and colouristic's during every from three periods.

In this investigation were discovered and argued the role of the Iranian before-Islam' architectural and building traditions in forming Middle-Azian and Arabian architectural schools. Community of the architectural-planning, composition, and building methods of the Iranian, Iraque's, Middle-Azian and Afganistan's mosques let to combine trey into general architectural school. At the base of analyze of the factors of influence was work out the model of forming of the Iranian mosques architecture.

For the first time:

– the evolution of architectural stylistics, composition, planning, designs and decoration of mosques in the main periods was established (VII - VIII centuries - early period of the spread of Islam in the territory of Iran and enrichment with the Iranian traditions of the countries of the Arabian East, IX - XV centuries - the middle period and the formation of new building traditions, 3) XVI - beg. XVIII century. - the high period

of the flowering of Islam in Iran and the flowering of architectural and constructional Islamic traditions), their most characteristic forms and volume planning decisions were determined in accordance with the developed new periodization, the gradual complication and diversification of plans;

– a model for the formation of the architecture of mosques in Iran has been created, taking into account the influence of external factors - territorial changes, the specifics of climatic conditions, hereditary connection with the pre-Islamic period and the architecture of neighboring countries.

Improved:

– the typology of volumetric and spatial organization of mosques in Iran, two new types (quadrival and tanabi) are added to the existing three types (shabestani, dome, aivani), clarification of chronological changes of types in connection with the rebuilding of mosques.

– methodical approaches in the study of the evolution of structures and decoration of mosques in Iran from functionality to decorative, in conjunction with the influence of climate conditions and pre-Islamic construction traditions.

Key words: architecture, Iranian mosques, regional peculiarities, evolution.